

Sídla, Typologie venkova

Struktura přednášky

- Sídla
- Typologie sídel
- Urbanizace
- Středisková soustava sídel
- Typologie venkova

Sídlo

- Sídlem se rozumí seskupení sídelních jednotek (domů) včetně hospodářských objektů a dopravních zařízení na určitém vymezeném území.
- Základní centrum lidské aktivity.
- V sídlech se soustřeďuje většina funkcí spojených s životem člověka.
- Sídlo je místem koncentrace hospodářské činnosti a ubytování obyvatelstva.

Sídlo

- Základní sídelní jednotka
  - Část území obce s jednoznačnými územně technickými a urbanistickými podmínkami
  - Spádová území seskupení objektů obytného či rekreačního charakteru
- Každé obydlené místo včetně přilehlých (katastrálně příslušných ploch)

Sídlo versus obec – je zde rozdíl?

- Obec

- Základní územní samosprávné společenství občanů
- Základní jednotka veřejné správy vymezená hranicí území obce
- Vystupuje a hospodaří samostatně v mezích samostatné působnosti
- Může být složena z jednoho či více
  - Sídel (základních sídelních jednotek)
  - Částí obce (místních částí)

Struktura sídla vs. sídelní struktura

- **Struktura sídla**
  - Vnitřní skladba jednotlivého sídla
  - Vytváří typ sídla a sídelní strukturu
- **Sídelní struktura**
  - Složení vyššího územního celku (kraje, státu)
- **Územní struktura**
  - rozložení obyvatelstva do jednotlivých územních jednotek (oblastí) vymezených z určitého hlediska
- **Osídlení**
  - Konverguje k pojmu sídelní struktura
  - Zdůrazňuje dynamický (procesuální) aspekt

Proces tvorby sídelní struktury

- Demografické pohyby
  - Vylidňování
  - Vysídlování
  - Dosídlování
  - Koncentrace obyvatel v důsledku migračních pohybů
  - Přirozená mobilita obyvatel
    - Natalita
    - Mortalita

Ukazatele charakterizující osídlení

- Počet obcí
- Průměrná velikost obce
  - Katastr versus počet obyvatel
- Struktura obcí dle velikostních skupin
  - Počet obyvatel s trvalým pobytem
- Podíl obcí jednotlivých velikostních kategorií na celkovém počtu obcí
- Podíl bydlícího obyvatelstva v jednotlivých velikostních kategoriích obcí na celkovém počtu obyvatel

Základní typy sídel

Kritérium/sídlo	Městské	Venkovské
Velikost	Větší	Menší
Stáří	Mladší	Starší
Rychlost vývoje	Dynamičtější	Pomalejší
Funkce	Převážně nezemědělského charakteru	Spíše zemědělské a návazné na zemědělství
Homo/heterogenita	Heterogenita struktury obyvatel, využití ploch, funkcí, stylů žití	Větší homogenita struktury obyvatel, využití ploch, funkcí, stylů žití

Vnější versus vnitřní znaky sídla

- Vnější znaky
  - Obsahují spíše přírodní, geografické, a dále urbanisticko-technické parametry
- Vnitřní znaky
  - Demografické, ekonomické, sociální, kulturní, politické faktory

Jak odlišit sídla?

- Mezi sídly se literatura spíše věnuje definicím měst.
- Znaky města
  - Vnější
    - soustředěný půdorys a vytvořené zřetelné, uzavřené jádro,
    - větší podíl neobývaných budov,
    - různorodá struktura zastavěné plochy (technická infrastruktura, budovy s různými funkcemi, dopravní tratě, parky, sportoviště)
    - funkční diferenciací zastavěné plochy (části obytné, průmyslové, obchodní, zábavní, atp.).
  - Vnitřní
    - vysoký stupeň koncentrace obyvatel,
    - diferencovaná zaměstnanost dle odvětví,
    - různorodost hospodářských činností a městských funkcí,
    - vyvinutá středisková funkce města.

Rozlišovací hlediska městských sídel

- Velikost
- Poloha
  - Lineární, šachovnicový a další půdorys
- Vznik
  - Spontánní versus cílený
- Funkce
  - Obchodní, průmyslové, správní, univerzitní, lázeňské (oproti obytné a zemědělské na venkově)
- Charakter zástavby
  - Vícepatrové domy a jejich podíl
- Struktura ekonomiky
  - Podíl pracovníků v odvětvích

Venkovská sídla

- 3 velikostní kategorie
  - Samota
  - Víška (osada)
    - Seskupení 4 až 5 usedlostí
    - V některých zemích až 20
  - Vesnice (ves)
    - Škola, kostel, hospoda...

Venkovská sídla

- Základní typologie dle způsobu hospodaření
  - rozdělení pozemků na menší či větší části:
    - Venkovská sídla rozptýlená (samotové osídlení)-
převažuje v Severní Americe, Jižní Americe,
Austrálii. Výjimky: Jihoafrická Republika,
Skandinávie, Bretaňský poloostrov.
    - Venkovská sídla skupinová (skupinové osídlení)-
převaha v Evropě, Africe, Asii. Řada výjimek:
např. atlantské pobřeží USA.

Urbanizace

- Urbanizace (nebo-li poměšťování) je proces formování a rozvoje městského způsobu života, růst úlohy měst ve vývoji společnosti, pronikání městských prvků do prostorů celého osídlení.
- Nejcharakterističtějším znakem je vysoká koncentrace obyvatelstva do měst a jejich okolí.
- Roste příliv obyvatel z venkova do měst, zvyšuje se kyvadlový pohyb obyvatel z venkova a malých měst do měst velkých za prací, kulturou, vzděláním atd.

Ukazatel urbanizace

- Podíl obyvatel žijících ve městech
- Svět
  - 47,5 %
- ČR
  - 74,6 %

Globální trendy rozdělení městského a venkovského obyvatelstva od roku 1980 do roku 2025 Tabulka č. 5

Kontinent	Rok	% městské populace	% venkovské populace
Afrika	1980	27,3	72,7
	2000	37,3	62,7
	2025	53,8	46,2
Asie	1980	26,7	73,3
	2000	37,7	62,3
	2025	54,8	45,2
Evropa	1980	69,2	30,8
	2000	75,1	24,9
	2025	83,2	16,8
Severní Amerika	1980	73,9	26,1
	2000	77,4	22,6
	2025	84,8	15,2
Jižní Amerika	1980	65,1	34,9
	2000	76,6	23,4
	2025	84,7	15,3
Oceánie	1980	71,2	28,8
	2000	70,2	29,8
	2025	74,9	25,1
Málo rozvinuté státy = třetí svět	1980	29,2	70,8
	2000	40,7	59,3
	2025	57,1	42,9
Dobře rozvinuté státy = první svět	1980	71,3	28,7
	2000	76,3	23,7
	2025	84,0	16,0
Svět celkem	1800	3,0	97,0
	1900	14,0	86,0
	1950	29,0	71,0
	1980	39,4	60,6
	2000	47,5	52,5
	2025	61,1	38,9

Zdroje: Töpfer, Klaus: Rural Poverty, Sustainability and Rural Development in the Twenty-First Century: A Focus on human Settlements. In: Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung, Heft 5/2000, S. 98-105 (upraveno)

Fáze urbanizace v Evropě

- Klasická urbanizace
  - Koncentrace pracovních příležitostí a obyvatelstva
  - 1750 – 1900
  - Růst jádra, růst aglomerace
- Suburbanizace
  - Stěhování z městských center na předměstí nebo příměstí
  - 1900 – (západní Evropa)
  - Růst okraje města, růst aglomerace

Fáze urbanizace v Evropě

- Desurbanizace
  - Stěhování městského obyvatelstva z větších částí celého města
  - Od 1970
  - Populační pokles v jádru, pokles aglomerace
- Reurbanizace
  - Návrat do vnitřních měst
  - Metropolitní města
  - Podíl populace jádra se zvyšuje, pokles aglomerace

Negativní důsledky suburbanizace

- Růst obyvatel v předměstích a satelitních městech z centra
  - Úpadek nebo stagnace populace v centru
  - Transformace okrajového venkovského osídlení
  - Rozvolňování zástavby města
  - Rozvoj dopravní infrastruktury
- Suburbie (satelity)
  - Nejsou městem – pouze obytná funkce
  - Nejsou venkovem – neexistuje venkovní veřejný prostor

Historie a vývoj osídlení v Českých zemích

- 13. století
  - Přemyslovská kolonizace a zakládání měst
- 17. století
  - Třicetiletá válka → zánik třetiny sídel
- 18. století
  - Intenzivní stavební činnost a zakládání nových vesnic
- 19. století
  - Industrializace a urbanizace

Vývoj osídlení - 20. století

- 1. pol. 20. století
  - Koncentrace obyvatel – města nad 20 tis. obyv.
  - Preference kolektivních domů
  - Přesun části průmyslových kapacit na Slovensko
- Rané poválečné období
  - Přesuny obyvatel – pohraničí
  - Vysídlení mnoha oblasti (i po dosídlení pokles o 55 %)
  - Zvýšená migrace obyvatel
  - Zvýšená kriminalita
- 50. léta
  - Kolektivizace venkovských sídel

Vývoj osídlení - 20. století

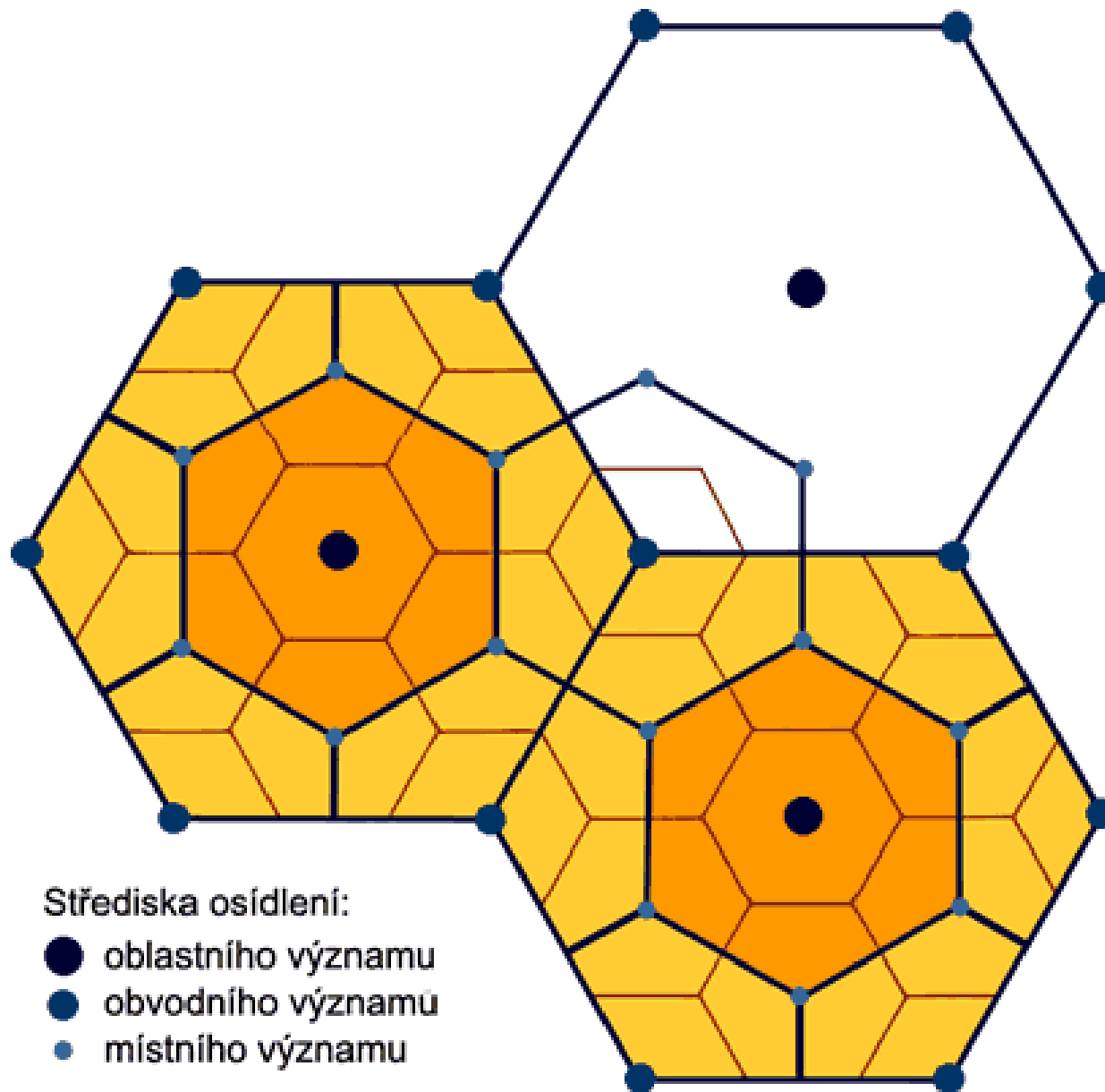
- 60. léta
  - Přiblížení venkova městu
  - Architektonické a urbanistické postupy
  - Kulturní domy, nákupní střediska, panelové bytovky
  - Rozvoj individuální rekreace (chataření, chalupaření)
- 70. léta
  - Zpomalení růstu velkoměst
  - Prosazení intenzivnějšího využití rekreačních objektů
  - Střediskové uspořádání (zánik mnoha obcí)
- 80. léta
  - Suburbanizace
- 90. léta
  - Tlak investorů v procesu suburbanizace
  - Rozpad veřejné dopravy – především dopravní obslužnosti malých obcí.

Střediskovost a suburbanizace

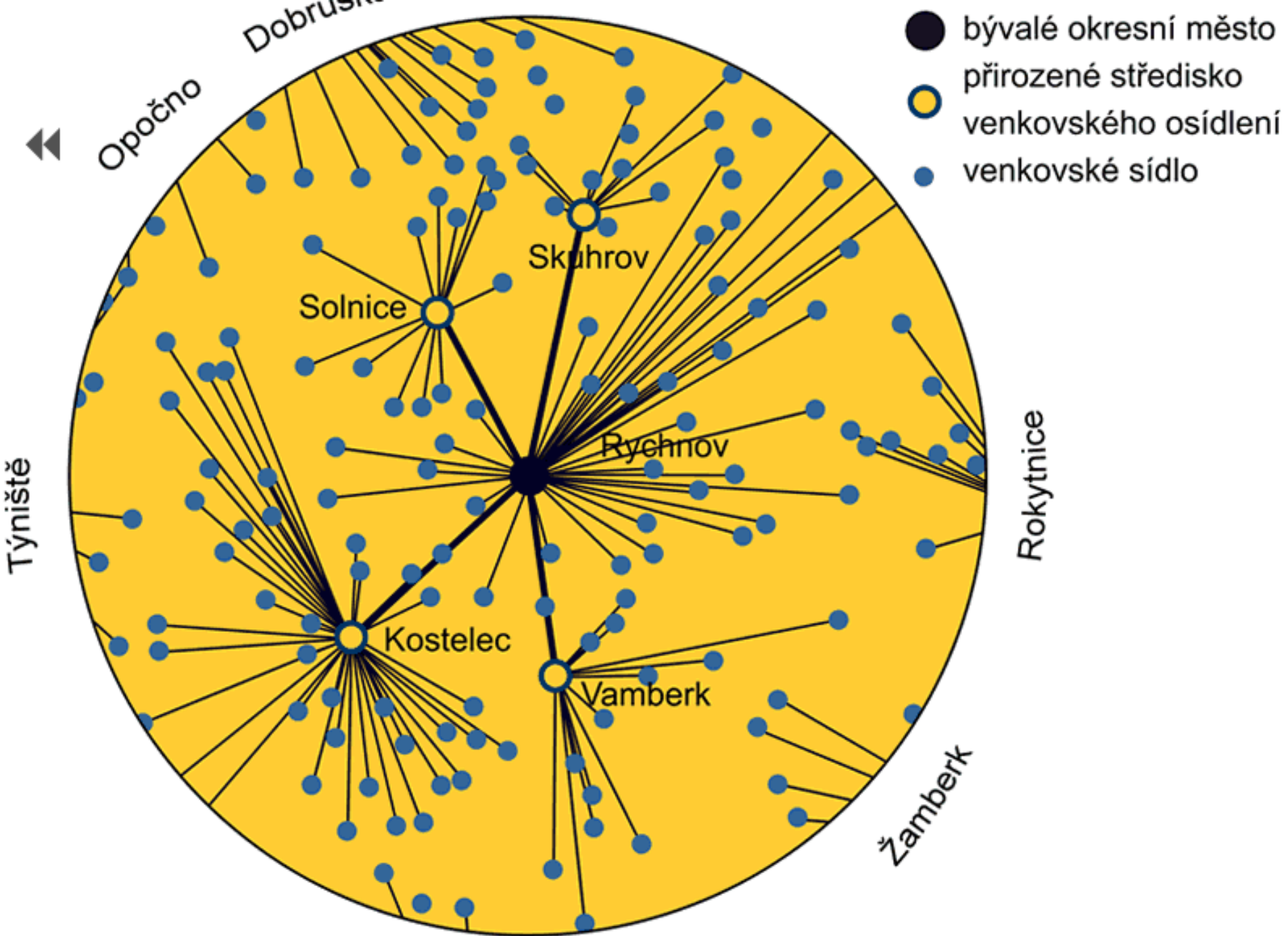

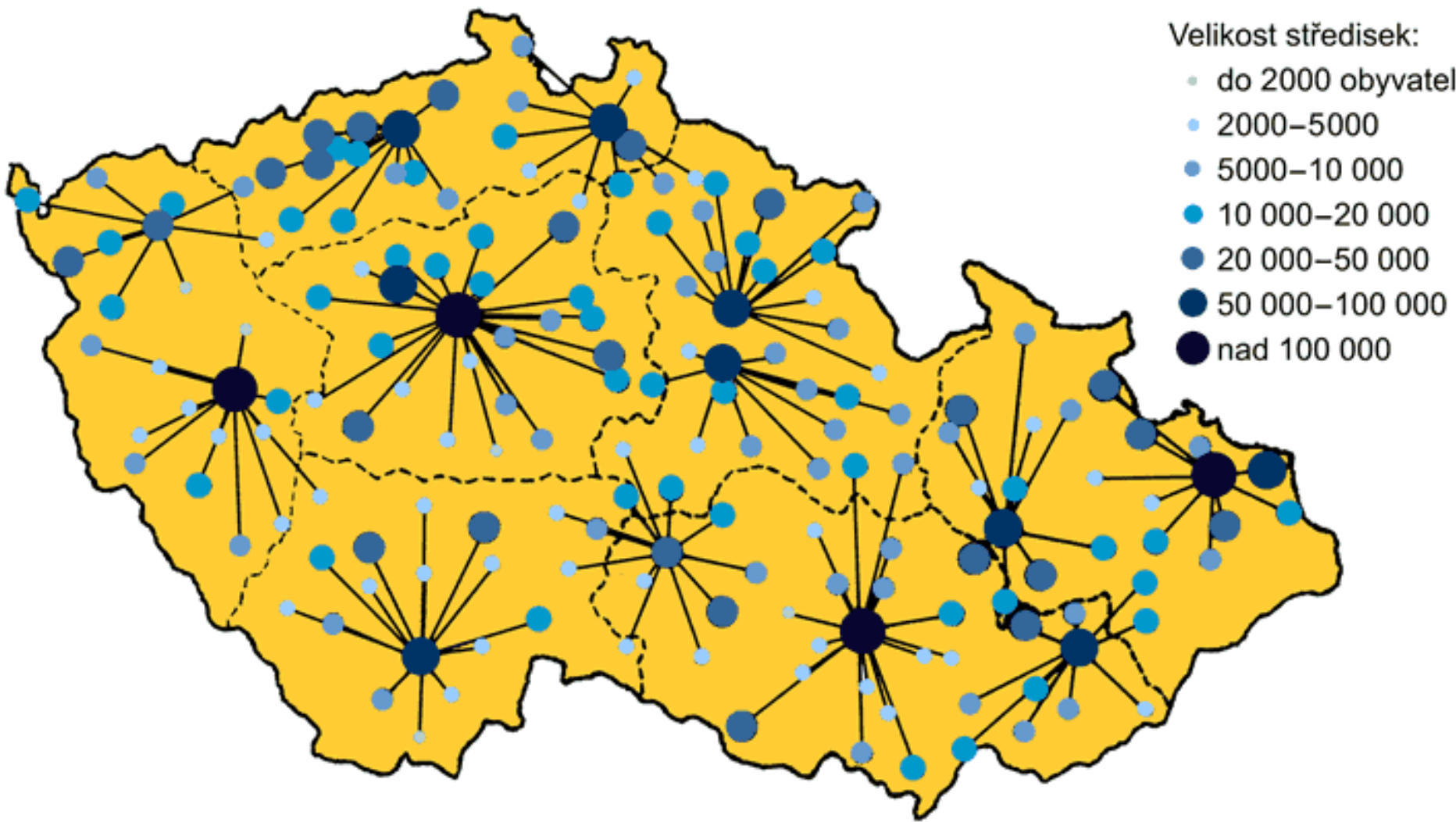
Střediskové uspořádání

- Střediskové sídlo
  - I. stupně – místního významu
  - II. stupně – obvodního oblastního významu
  - III. stupně – oblastního významu
- Nestřediskové sídlo
  - Trvalého významu
  - Dočasného významu
  - Ostatní

Obr. 1. Znárodnění principu Christallerovy teorie na třístupňovém modelu

Obr. 3. Přirozená síť středisek vyššího významu
3/5

Shrnutí dopadů střediskové koncepce

- Výhody:
  - koncentrace finančních prostředků na investiční akce,
  - ekonomické úspory plynoucí z racionalizace provozu koncentrovaných zařízení občanského a technického vybavení,
  - vyšší kvalita, rozmanitost a specializace služeb, jež poskytovala větší, koncentrovaná zařízení,
  - zjednodušení a zlevnění administrativy koncentrovaných podniků,
  - lepší využití kapacity občanského vybavení.
- Nevýhody:
  - podstatné zhoršení dostupnosti koncentrovaných zařízení,
  - zhoršení životní úrovně obyvatel,
  - oslabení lokální identifikace obyvatel,
  - oslabení lokální participace obyvatel.
- Obecně je teorie principu střediskovosti jedním z nejlepších nástrojů pochopení sídelněgeografické reality. Výhody přiměřené prostorové koncentrace mají i do budoucna výrazný vliv na prostorový vývoj sídelní sítě.

tab. 1. Vývoj počtu obcí

roky	počet obcí	počet obcí (stav 1950 = 100)	změna počtu obcí za předcházející období
1950	11459	100	
1960	8726	76,15	-2733
1970	7511	65,55	-1215
1980	4778	41,70	-2733
31.12.1989	4104	35,81	-674
3.3.1991	5768	50,34	990
31.12.1997	6242	54,47	474

Pramen: Retrospektivní lexikon obcí, Obce 1998, vlastní výpočty

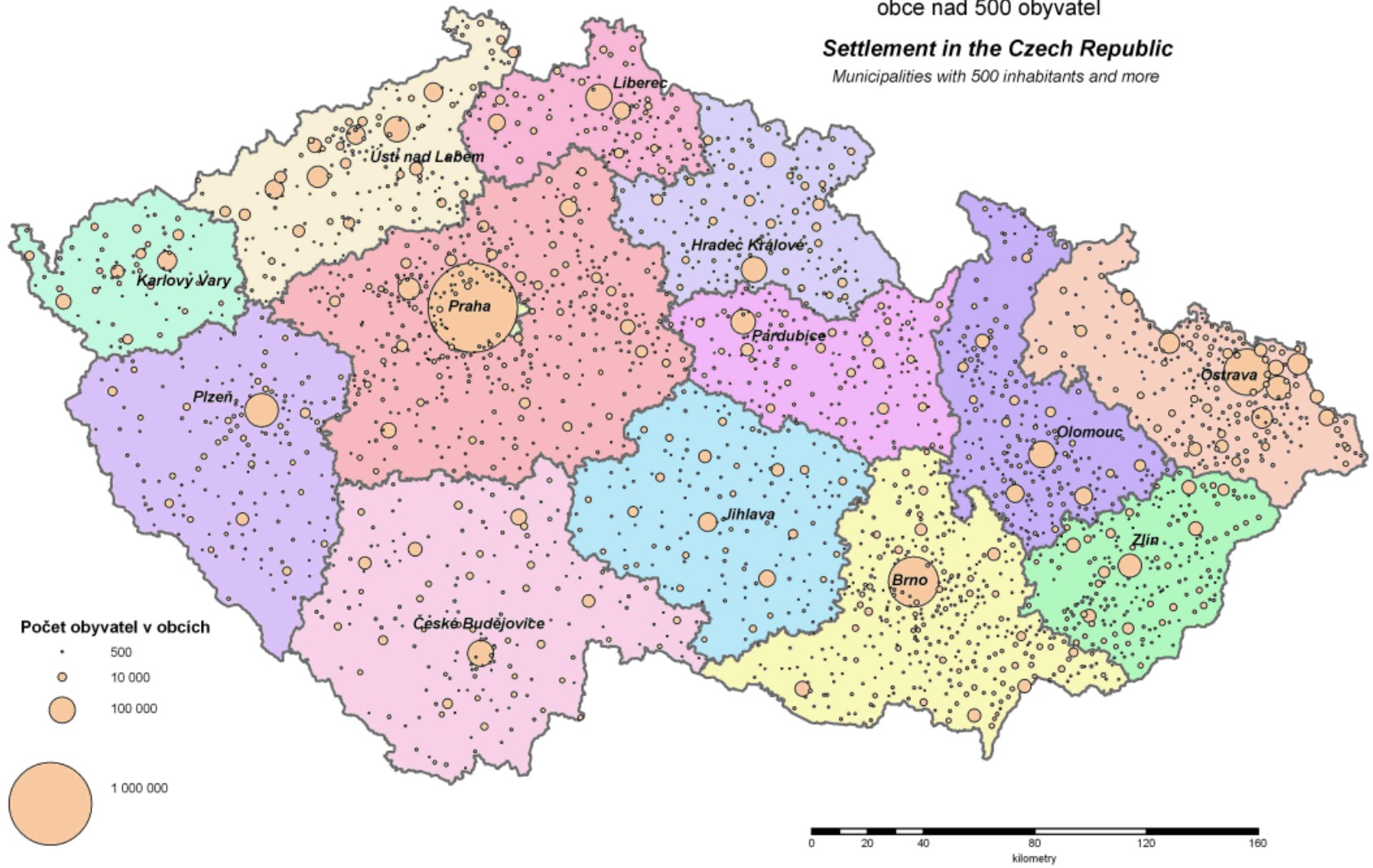

Osídlení v České republice

obce nad 500 obyvatel

Settlement in the Czech Republic

Municipalities with 500 inhabitants and more

Poměr malých obcí v ČR

Tabulka č. 3/1: Struktura sídlení soustavy podle velikostních kategorií

Velikostní kategorie	Počet obcí		Počet obyvatel	
		v %		v %
do 199	1 661	26,54	205 095	2,00
200 - 499	2 041	32,61	663 416	6,48
500 - 999	1 280	20,45	893 592	8,73
1 000 - 1 499	436	6,97	530 982	5,19
1 500 - 1 999	216	3,45	372 775	3,64
celkem venkov	5 634	90,03	2 665 860	26,06
2 000 - 4 999	363	5,80	1 118 510	10,93
5 000 - 9 999	130	2,08	898 301	8,78
10 000 - 19 999	68	1,09	965 102	9,43
20 000 - 49 999	41	0,66	1 220 039	11,93
50 000 - 99 999	17	0,27	1 232 360	12,05
100 000 a více	4	0,06	960 782	9,39
Praha	1	0,02	1 169 106	11,43
celkem "města"	624	9,97	7 564 200	73,94
Celkem ČR	6 258	100,00	10 230 060	100,00

ZDROJ: SLBD 2001 (ČSÚ), VLASTNÍ VÝPOČTY

Současná sídelní struktura ČR

- Hustá síť sídel
- Regionální rozdíly v hustotě sídel (nevýznamné)
- Diferenciace venkov vs. město
- Slabé zastoupení velkých měst
- Nejvíce urbanizované regiony (Severočeský, Moravskoslezský, Praha)
- Podprůměrně urbanizované (Východočeský, Jihočeský, Střední Čechy)

Současné osídlení ČR

- počet obcí se ustálil
- ve srovnání s Evropou velmi nízký průměrný počet obyvatel na jednu obec (cca 1 700)

Dalším významným problémem České republiky je velmi vysoký podíl malých obcí. V ČR je téměř 80 % obcí do 1 tisíce obyvatel. Analogická situace byla v zemích s obdobnou sídelní strukturou ve střední Evropě pouze na Slovensku, kde je téměř 70 % obcí do této velikosti.

Tab. č. 3: Obce do 1 tisíce obyvatel

země	rok	počet obcí		země	rok	počet obcí	
		absolutně	%			absolutně	%
Česko	2004	4 952	79,3	Kypr ^{2,3}	1998	1	4,0
Francie ¹	1990	28 183	77,1	Slovinsko	1997	2	1,4
Slovensko	2000	1 973	68,4	Belgie	2004	2	0,4
Španělsko	1997	4 886	60,3	Portugalsko ³	1997	1	0,3
Maďarsko	2004	1 714	54,5	Dánsko	1997	0	0
Lucembursko	1997	60	50,8	Irsko	1998	0	0
Německo	2002	5 518	42,0	Litva	1996	0	0
Lotyšsko	1998	179	32,0	Nizozemsko	1998	0	0
Rakousko	2003	599	25,4	Polsko	1999	0	0
Itálie	1997	1 950	24,1	Švédsko	1996	0	0
Estonsko	2003	34	13,4	Velká Británie	1999	0	0
Malta	1997	6	9,0				
Řecko	2000	91	8,8	Rumunsko	1998	44	1,5
Finsko	1997	22	4,8	Bulharsko	1996	0	0

¹ metropolitní Francie; ² jen řecká část; ³ municipality

Zdroj: Structure and operation of local and regional democracy. Council of Europe Publishing. 2nd edition. Strasbourg, Cedex 1996-2002.; vlastní výpočty podle údajů statistických úřadů.

Typologie venkova ve světě

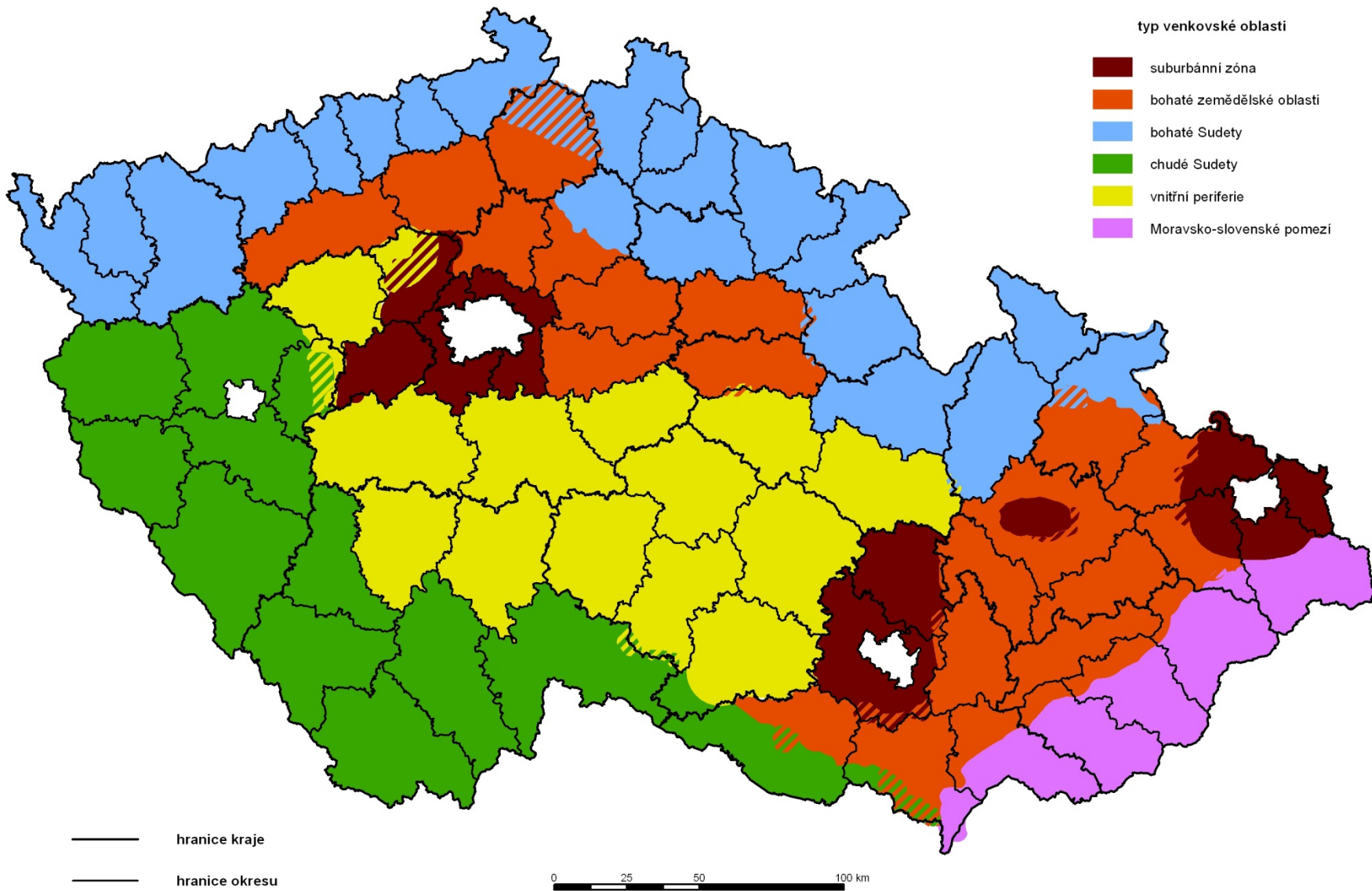
- Velkostatkářské evropské zemědělství
  - Maďarsko, Velká Británie, jižní Itálie, Španělsko
- Malovýrobní evropský venkov
  - Západní a střední Evropa
- Intenzivní malovýrobní venkov
  - JV Asie
- Venkov v nově kolonizovaných zemích
  - USA
- Tradiční venkov tropů a subtropů
  - Latinská Amerika, Afrika, Blízký východ
- Venkov řídce osídlených oblastí
  - Asie, Kanada, severní Austrálie, severní Afrika

Typologie venkova v ČR (1998)

- Suburbánní zóna
  - Obytná zóna
  - Nákupní zóny
- Venkov v bohatých zemědělských oblastech
  - Polabí, dolní Poohří, Moravské úvaly, JV Morava
  - Stabilní zemědělská výroba
- Bohaté sudety
  - SZ a SV Čech, vyjma Podkrušnohoří
  - Industrializace – lehký průmysl

Typologie venkova v ČR (1998)

- Chudé Sudety
  - JZ a JV Čech a Jižní Morava
- Vnitřní periferie
  - Tradiční český venkov
  - Velké množství malých sídel
- Moravsko-slovenské pomezí
  - Postupný pomalý přechod k periferii

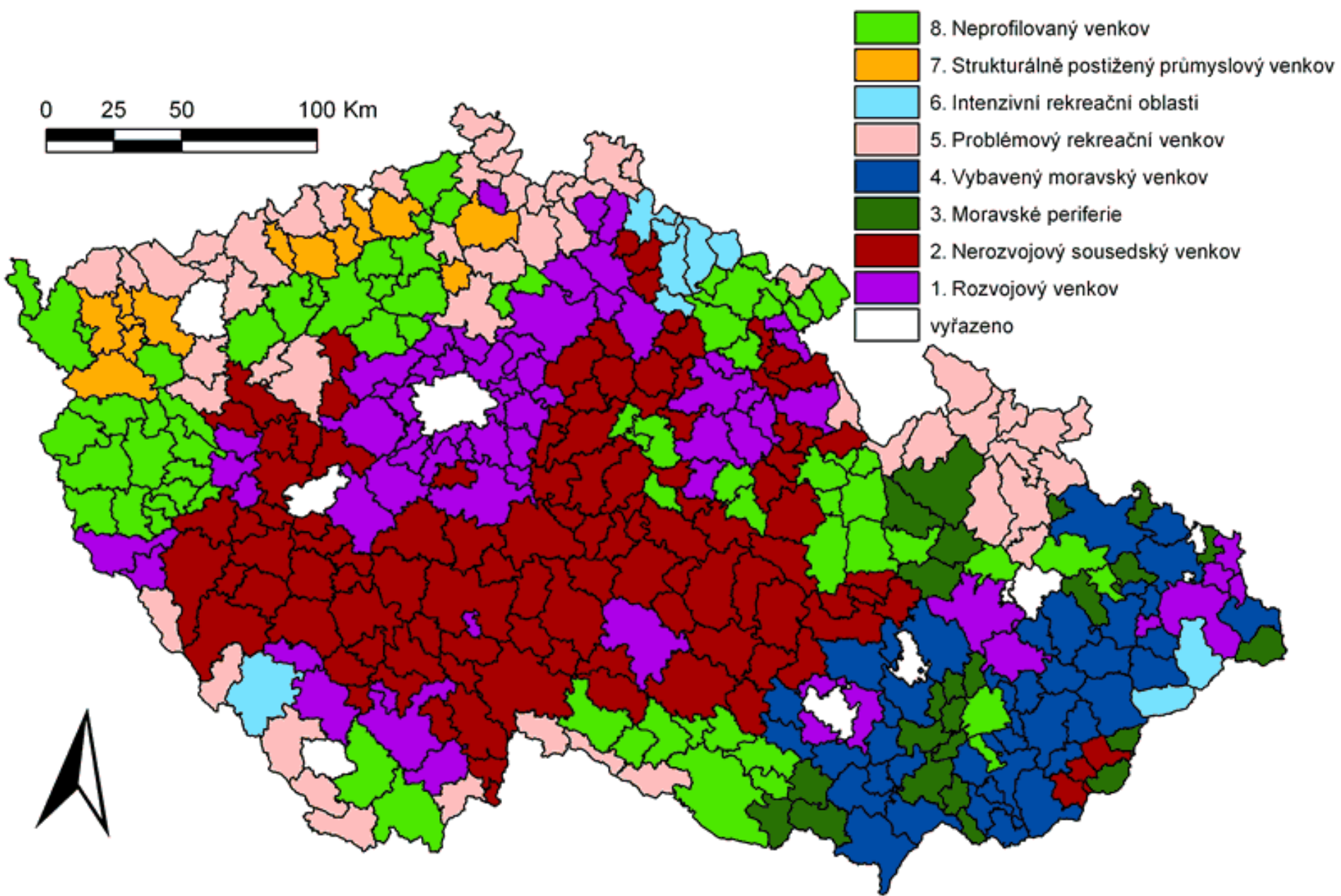
Typologie venkova podle rozvojového potenciálu (Perlín a kol., 2010)

- Rozvojový venkov
  - suburbální zázemí velkých měst
  - nejvyšší migrační saldo, nejvyšší podíl nově postavených domů a další faktory, které jsou typické pro zázemí velkých měst
- Nerozvojový sousedský venkov
  - hospodářsky slabé venkovské mikroregiony, které jsou také označovány jako vnitřní periferie
- Moravské periferie
  - charakteristický záporným migračním saldem, vysokou míru nezaměstnanosti a nižšími hodnotami indexu vzdělanosti
- Vybavený moravský venkov
  - vykazuje vysokou míru vybavenosti obcí, je zde velmi vysoká intenzita veřejné dopravy a s tím spojená vysoká míra vyjížděky do zaměstnání

Typologie venkova podle rozvojového potenciálu (Perlín a kol., 2010)

- Problémový rekreační venkov
  - turisticky atraktivní venkovskou oblast s vysokým zastoupením objektů druhého bydlení
- Intenzivní rekreační oblasti
  - vysoká míra intenzity rekreace měřené prostřednictvím turisticko-rekreační funkce.,s intenzitou rekreace souvisí nízký podíl trvale obydlených domů
- Strukturálně postižený průmyslový venkov
  - rozvojový potenciál je zde spojován s relativně dobrou polohou v blízkosti velkých měst
- Neprofilovaný venkov
  - převážně nerůstové, populačně malé obce s podprůměrnou občanskou vybaveností

Obr. 5. Typologie venkovského prostoru Česka

Typologie prostorů pro klasifikaci venkovských obcí

(Zdroj: Program rozvoje venkova České republiky na období 2007 – 2013, MZe ČR, Praha, květen 2007 - mapa č. 5)

Typologie prostorů pro klasifikaci venkovských obcí

